

Kuvve-Fiil İlişkisi Bağlamında İbn Sînâ'da Hareketin Temellendirilmesi

İzzet Gülaçar

0000-0002-9262-1423

Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi, Muş, Türkiye

ror/009axq942

izzetgulacar@gmail.com

Öz

Klasik dönem tabiat anlayışındaki genel kabule göre fizik âlemdaki varlıklar bir değişim (*teğayyur*) içerisinde. Bu değişimi ifade etmek, fizik âlemda müşahade edilen söz konusu dinamizmi açıklamak ve anlamak için kevn, fesâd ve çalışmamıza konu edindiğimiz hareket kavramları kullanılmıştır. Hareket olgusu klasik dönem felsefe tasnifinde *tabî'yyât* başlığı altında ele alınmış, değişime tabi olması yönüyle duyulur (*maḥsūs*) cisimler hareket bağlamında incelenmiştir. Ayrıca hareket, tabîi cisim için en genel araz olarak kabul edilmiştir. Bu cihetle cismin çeşitleri hareketin taşıyıcısını; cismin ontolojik karakteri hareketin ilke ve türlerini; muharrik, zaman ve mekân gibi hususlar da hareketin imkânına yönelik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Hareket meselesi bu kavram ve problemler bağlamında hem kadim dönemde hem de İslâm felsefesinde tartışılmıştır. İslâm felsefesi içerisinde hareket düşüncesine yer veren isimlerden biri İbn Sînâ olmuştur. Konuyu felsefenin hiyerarşik yapısına uygun olarak fizik meselelerini ele aldığı *tabî'yyât* başlığı altında detaylı bir biçimde ele alan İbn Sînâ, hareketi kuvve-fiil-yetkinlik temelinde tartışmıştır. Gözlemlenebilir tüm değişimleri bu felsefî arka plana dayandıran İbn Sînâ, bir değişim olarak kabul ettiği hareketi “kuvveden fiile tadrîci çıkış” şeklinde tanımlamıştır. İbn Sînâ, cisimdeki aşamalı ve tadrîci yani sürece dayalı, zamana yayılmış bir kuvveden fiile çıkış şeklinde tanımladığı hareketi, yalnızca bir fizik meselesi olarak değerlendirmemiştir. Hareketi hem Tanrı düşüncesi, Tanrı-âlem ilişkisi açısından metafiziğin; hem de eylem ve fiillerin ilkesi olması bakımından ahlâk ve klasik dönem psikolojinin anlaşılmasındaki belirleyici yönleri açısından da kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Gerek hareket konusunun gerekse İbn Sînâ'nın hareket ve harekete ilişkin meselelere dair görüşlerinin geniş bir yelpazede olması meselenin sınırlı bir çerçevede ele alınmasını gerekli kılmıştır. Buna göre çalışmanın amacı, klasik fiziğin temel meselelerinden biri olan hareketi, İbn Sînâ'nın kuvve-fiil-yetkinlik sınırları içerisinde nasıl temellendirdiğini ele almaktır. Bu minvalde İbn Sînâ'nın kuvve, fiil ve yetkinlik kavramlarına yaklaşımı, kuvveden fiile intikâlin mahiyeti, buna bağlı olarak da bir değişimi hareket kılan temel unsurun ne olduğu ele alınmıştır. Hareketin tanımı, mahiyeti ve imkânı hakkında genel bir çerçeve sunulmuştur. Çalışmanın hareket nosyonunun felsefî çerçevesini ve kavram ilgilerini göstermesi açısından alana katkı sağlayacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

İslam Felsefesi; İbn Sînâ; Hareket; Kuvve; Fiil; Yetkinlik

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma İbn Sînâ'nın tabiat düşüncesinde hareket kavramının temellendirilmesini incelemektedir.
- İbn Sînâ, hareket düşüncesini ele alırken kuvve, fiil, yetkinlik gibi bazı temel kavramları merkeze almaktadır.
- İbn Sînâ'da hareket kavramının özel olarak tabîî varlığın ve tabîî işleyişin anlaşılmasını sağlayan anahtar bir kavram olduğu görülmüştür.
- Hareket kavramı genel olarak klasik kozmolojinin konu-kavram-problem evreninin anlaşılmasında önemlidir.

Atıf Bilgisi

Gülaçar, İzzet. "Kuvve-Fiil İlişkisi Bağlamında İbn Sînâ'da Hareketin Temellendirilmesi". *Eskiye* 56 (Mart 2025), 285-308.

<https://doi.org/10.37697/eskiye.1599631>

Makale Bilgileri

Etik Beyan

Bu çalışma Prof. Dr. Fehrullah Terkan danışmanlığında, 29.12.2021 tarihinde tamamladığımız "İbn Sînâ'nın Tabiat Felsefesinde Hareket" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye, 2021)

Geliş Tarihi

11 Aralık 2024

Kabul Tarihi

01 Mart 2025

Yayın Tarihi

25 Mart 2025

Hakem Sayısı

İki İç Hakem - İki Dış Hakem

Değerlendirme

Çift Taraflı Kör Hakemlik

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Benzerlik Taraması

Yapıldı - intihal.net

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Bildirim

eskiyenidergi@gmail.com

S. Kalkınma Amaçları

-

Lisans

CC BY-NC 4.0

The Theorisation of Motion in Ibn Sīnā in the Context of the Relation Between Potentiality-Actuality

İzzet Gülaçar

0000-0002-9262-1423

Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Philosophy, Muş, Türkiye

ror.org/009axq942

izzetgulacar@gmail.com

Abstract

In the classical understanding of nature, entities in the physical realm are understood to be subject to change (*taghayyur*). In order to articulate this change, and to comprehend it, explain the dynamism observed in the physical world, and comprehend it, concepts such as *kawn* (coming into existence), *fasād* (corruption), and *motion*, which is the focus of this study, have been employed. The concept of motion has been rubrik of *ṭabīʿiyyāt* (natural sciences) in the classification of classical philosophy, and perceptible (*maḥsūs*) bodies, due to their susceptibility to change, have been analyzed within the context of motion. Additionally, motion is considered the most general accident (*ʿaraḍ*) of natural bodies. In this regard the types of bodies serve as the carriers of motion, the ontological character of the body determines the principles and types of motion, and aspects such as the mover, time, and space give rise to discussions on the possibility of motion. The issue of motion has been debated within the framework of these concepts and problems both in antiquity and Islamic philosophy. One of the most prominent scholars in Islamic philosophy who engaged with the idea of motion is Ibn Sīnā (Avicenna). In addressing the topic of *ṭabīʿiyyāt*, where he systematically examined physical issues following the hierarchical structure of philosophy, Ibn Sīnā discussed motion based on *potentiality-actuality-perfection* (*quwwa-fiʿl-kamāl*). Grounding all observable changes in this philosophical framework, he defined motion, which he regarded as a form of change, as a “gradual transition from potentiality to actuality.” Ibn Sīnā’s philosophical perspective on motion extends beyond the confines of physical phenomena, encompassing metaphysical dimensions, particularly the concept of God and the relationship between God and the world. His approach is further diversified into ethical and psychological realms, where motion serves as the fundamental principal of actions and deeds. Given the extensive scope of Ibn Sīnā’s thought on motion-related issues, meticulous and a focused examination of the topic is imperative. The present study aims to explore how Ibn Sīnā grounds motion within the framework of *potentiality-actuality-perfection*. In this regard, it investigates Ibn Sīnā’s approach to the concepts of potentiality, actuality, and perfection, the nature of the transition from potentiality to actuality, and the fundamental element that qualifies a change as motion. The study proposes a comprehensive framework encompassing the definition, nature, and possibility of motion. It is contended that this study makes a significant contribution to the field by elucidating the philosophical underpinning and conceptual relationships inherent to the notion of motion.

Keywords

Islamic Philosophy, Ibn Sīnā, Motion, Potentiality, Actuality, Perfection

Highlights

- This study sets out to examine the foundation of the concept of motion in the natural thought of Ibn Sina.
- In addressing the concept of motion, Ibn Sina's primary focus is on fundamental principles such as power, action, and perfection.
- It has been observed that the concept of motion in Ibn Sina is a pivotal concept that facilitates comprehension of natural existence and natural functioning in particular.
- The notion of motion is widely recognised as a pivotal component in comprehending the subject-concept-problem universe of classical cosmology.

Citation

Gülaçar, İzzet. "The Theorisation of Motion in Ibn Sīnā in the Context of the Relation Between Potentiality-Actuality". *Eskiye* 56 (March 2024), 285-308.

<https://doi.org/10.37697/eskiye.1599631>

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Motion in Ibn Sīnā's Philosophy of Nature", supervised by Prof. Fehrullah Terkan (Ph.D. Dissertation, Ankara University, Ankara/Türkiye, 2021)
<i>Date of submission</i>	13 December 2024
<i>Date of acceptance</i>	01 March 2025
<i>Date of publication</i>	25 March 2025
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Gözlemlenen ve içinde yaşam sürülen evreni, tanık olunan olay ve olguları anlama ve anlamlandırma çabaları insanın tarihi kadar geriye götürülebilir. Tabiatı anlamaya dönük olan bu gayretlere başta insandaki merak duygusu yön verse de *arkhé* ya da köken arayışıyla bu çabalar felsefi bir probleme dönüşmüştür. Her dönemin bilimsel birikimi ve felsefi müktesebatına bağlı olarak bu sorunlarla ilgilenen felsefi alan tabiat felsefesi veya kozmoloji problemlerini içeren klasik fizik olmuştur. Dört unsur, zaman, mekân, boşluk, tabiat, çalışmamıza konu edindiğimiz kuvve, fiil, hareket meseleleri tabiat felsefesinin belirleyici konuları olmuştur.

Temelde var olan üzerine düşünmek olan bu ontolojik çaba felsefe tarihinde kozmolojik dönem olarak adlandırılan bir dönemin doğmasına yol açmıştır. İlkçağ Felsefesi, tasnif edildiğinde Thales ile başlayan ve temsilcileri arasında Anaksimandros, Anaksimenos ve Pythagoras gibi filozofların bulunduğu dönem Presokratik felsefe ya da doğa felsefesi olarak isimlendirilir. Kozmolojik dönem olarak da bilinen bu dönem fizik dünyanın kaynağı, işleyiş ve düzenini anlamaya dönük felsefi arayışlar dönemi olarak kabul edilmektedir.¹

Herakleitos'un nehir metaforuyla vurguladığı gibi evrende sürekli, mutlak ve zorunlu bir değişim vardır. Parmenides de Herakleitos'un aksine evrende bir değişimin olmadığını ifade etmiştir. Bu yaklaşımlar arasında genel olarak değişim ve özel olarak da hareket teorisi Aristoteles tarafından felsefi bir hüviyete büründürülmüş değişimin mahiyeti, hareketin tanımı, ilkeleri, türleri, kurucu unsurları gibi meseleler belli bir bakış açısı ile teoriye dönüştürülmüştür.

Hareket teorisi ile algıladığımız, gözlemlediğimiz evrenin ve tabii cismin bilinip kavranması mümkün hale gelmiştir. Hareket düşüncesi sürekli değişim içerisindeki tabii dünyayı, tabii cisimleri ve fenomenler âlemini açıklama ve izah etme çabası olarak görülür. Nitekim Aristoteles fizik ilminin konusunu belirlerken fenomenler âleminin esas parçası olan tabii cisim özelinde bir açıklama geliştirmektedir. Çünkü Aristoteles'e göre fizik ilminin konusu "hareket ve sükûn ilkesini kendisinde barındıran, hareket ve sükûna konu olması bakımından tabii cisimdir. Hareket, bilinmeden tabiat da bilinemeyecektir."² Aristoteles hareketi (*kinesis*) de "potansiyel olarak (*bilkuvve*) hareket edebilir durumda olan bir cismin etkinlik hali yani *bilfil* hareketli hale gelmesi" şeklinde tanımlamıştır.³ Hareket terimine yapılan tanımın ana unsurları olan kuvve-fiil kavramları Aristoteles tarafından hem hareket düşüncesinin anlaşılmasını sağlamış hem de tabiat felsefesinin cisim ve var oluşa dair felsefi yaklaşımları etkilemiştir.

Konu, kavram ve problem ilişkileri açısından Aristoteles eliyle kuramsal bir hüviyete kavuşan hareket düşüncesi, Aristoteles sonrası dönemleri de etkilemiştir. Aristoteles'in bu etkisi İslâm felsefesinde de görülmüştür. Aristoteles'in *Fizik* isimli kitabının Arapçaya *et-Tabî'a* adıyla çevirisinden sonra İslam filozofları da Aristoteles'ten aldıkları bu genel muhtevayı dikkate alarak değişim ve hareket düşüncesine eserlerinin *Tabî'yyât*

¹ Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 29.

² Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 1025b 293; Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür (Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 200b 29.

³ Aristoteles, *Fizik*, 210a 97; Aryeh L Kosman, "Aristotle's Definition of Motion", *Phronesis* 14/1 (1969), 40-62.

bölümlerinde yer vermişlerdir. İslam düşünce tarihinde konuyu felsefî sisteminde bütünlüklü ve tertipli bir şekilde ele alan filozoflardan biri İbn Sînâ'dır. İbn Sînâ'nın bu çabası, konunun İslâm felsefe geleneğinde de anlaşılmasını sağlamıştır.

Çalışmamızda İbn Sînâ'nın kuvve, fiil ve yetkinlik kavramlarını hareket düşüncesinin temellendirilmesindeki yerini tespit etmeye çalışacağız. Çünkü kuvve-fiil-yetkinlik ilişkisi gerek genel kozmoloji düşüncesinde gerekse İbn Sînâ kozmolojisinde hareket nazariyesinin açıklığa kavuşturulup felsefî sistemdeki yerinin tespit edilebilmesi için bir referans çerçevesi oluşturmaktadır. Kuvve-fiil kavram ikilisi arasındaki ilişkinin konu-kavram-problem evreninin görülmesi hareket teorisinin anlaşılması açısından gereklilik arz etmektedir. Bu kavramların ve bunlar arasındaki ilişkinin anlaşılması gerek kuvveden fiile çıkışın gerekse sonuçta "hareket" olarak tanımlanan değişimin mahiyetinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Çünkü kuvve-fiil kavramları, bu kavramların birbirleri ile olan ilişkileri, taşıdıkları anlamlar hareketin ontolojisini, tanımını, bir değişime hareket dememizi sağlayan temel saikin ne olduğunu anlamamızı sağlayacaktır. Söz konusu kavramlar çerçevesinde hareketin, kuvveden fiile intikâlin sonucunda meydana gelen dinamik bir süreç olduğu, harekete konu olan tabiî varlıkların da bir değişim içerisinde oldukları ve en genel hatları ile hareket teorisinin kavramsal çerçevesini dikkatlerimize sunmaktadır. Ülkemizde kuvve-fiil ilişkisine dair gerek İbn Sînâ gerekse diğer filozoflar özelinde makale ve lisansüstü düzeyinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda kuvve-fiil kavramlarının mahiyeti ve ilgili oldukları konu ve kavramlar genel hatları ile ele alınmıştır.⁴ Makalemizde ise kuvve-fiil ilişkisinin hareket felsefesinin anlaşılmasındaki önemi temel araştırma konusu yapılmış, konunun daha spesifik bir boyutuna dikkat çekilmiştir.

1. Kuvve-Fiil İlişkisi ve Hareket Nazariyesi

Bir şeyin kendinde potansiyel olarak bir değişimi barındırması veya bir değişimin imkân halinde bulunması bilkuvve (*dynamis*),⁵ söz konusu değişim potansiyelinin imkân halinden çıkarak aktif duruma gelmesi ise bilfiil (*energeia*)⁶ kavramı ile ifade edilmiştir.⁷ Genel olarak ifade edilecek olursa kuvve kavramı belli bir değişime yönelik eğilim, yetenek ve olanak anlamlarına gelirken, *fiil* kavramı ise bu değişim potansiyelinin bizzat

⁴ İlgili çalışmalar şunlardır. Fevzi Yiğit, "İbn Sînâ'da Kuve-Fiil Teorisi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2024), 43-66; Abdürrezzak Sevindik, *Aristoteles ve İbn Rüşd'de Kuvve ve Fiil Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024); Fatma Eren, *Aristoteles'in Fizik Felsefesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 74-87; Bilal Ögüt, *Aristoteles'te Kuvve-Fiil İlişkisi* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); İbrahim Halil Üçer, "Aristotelesçi Dunamisin Dönüşümü: İbn Sînâcî Doğal İsti'dâd ve Teheyhu' Anlayışı Üzerine", *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/3 (Ekim 2015), 35-74; Abdürrezzak Sevindik, *İbn Sînâ'da Kuvve- Fiil Kavramı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁵ Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004), 77-82; Cîrâr Cihâmî, *Mevsû'at Muştalahâtî'l-Felsefe 'inde'l-'Arab* (Beyrut: Mektebet Lubnân Nâşirün, 1998), 632-638; Vural, Mehmet, *İslâm Felsefesi Sözlüğü* (Ankara: Elis Yayınları, 2011), 85; Ayşenur Erken, *Tehafu'l-felâsife'de Âlemin Kıdemi Tartışması* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2023), 219-254.

⁶ Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, 96-97; Cihâmî, *Mevsû'at Muştalahâtî'l-Felsefe 'inde'l-'Arab*, 591-595.

⁷ Özcan, Muttalıp, *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler* (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2011), 121-127; Erkızan Beyaz Hatice Nur, *Aristoteles Yazıları* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2012), 83-115; Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 3/150-160.

gerçekleşmiş halini ifade etmektedir.⁸ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kuvve-fiil arasındaki ilişki ve kuvveden fiile geçiş, en genel haliyle doğal cisimlerdeki değişimin (*metabole*, *teğayyur*)⁹ ve özel olarak da hareketin (*kinesis*) mahiyetini anlamada temel kavramları teşkil etmektedir.

Kuvve kavramı güç, yetenek, kudret, meleke, isti'dâd¹⁰ gibi eş anlama gelebilecek anlamlarda kullanılmaktadır.¹¹ Bu anlam çeşitliliğine rağmen kullanılan ifadelerin tamamında kuvve kavramı ortak bir vurguda buluşmaktadır. Buna göre kuvve, bir şeydeki *teğayyurun*, yani şeyin bünyesinde taşıdığı bilkuvve fiilin bir ilkesidir.. Bu yönüyle kuvve, bir şeyde meydana gelen değişimin en temel ilkesi olmaktadır.¹²

İbn Sînâ, bilkuvvelik ile bilfiillik arasında mahiyet farkı bulunduğunu düşünmektedir. Buna göre bilkuvvelik cisimde meydana gelebilecek her türlü değişim, fiilde bulunabilme, gerçekleşebilme imkânı için kullanılırken, bilfiil olma durumu ise bir şeydeki fiilde bulunma veya eylem yapma imkânının aksine gerçekleşmiş, vukua gelmiş olma durumudur. Bu süreçte etki (*fi'l*) ve etkilenme (*infi'âl*) arasında değişmeyen esas unsur, kuvveye sahip olan cismin kendisidir.¹³ İbn Sînâ verdiği doktor örneği ile meseleye açıklık kazandırmaya çalışmaktadır. Mesleği icabı bir doktor bazen tedavi eden biri olarak etkide bulunabilirken bazen de tedavi edilen biri olarak etkilenmeye müsait biri olabilmektedir. Doktor olması yönüyle tedavi ederken başka bir şeydeki başkalaşmanın ve hareketin ilkesi olmaktadır. Aynı doktor tedaviye tabi olan biri olarak dışardan bir etki sayesinde hareket eden ve değişime uğrayan biri olmaktadır. Doktor bu ikili yapısı ile hekim olarak etkileme gücüne sahipken, bir hasta olarak da tedaviyi kabul edip etkilenen bir yapıya sahiptir. Bu ikili yapısıyla doktor, nefsinde hareketin kaynağı yani hareket ettiren, bedeninde ise hareket edendir.¹⁴ Bu durumda İbn Sînâ için bir şey, sahip olduğu kuvvesine ve içerisinde bulunduğu duruma göre bazen etki eden bazen de etkilenen bir nitelik arz edebilmektedir.

İbn Sînâ, kuvve-fiil ilişkisi bağlamında varlık tasnifi yapmaktadır. Bu tasnife göre var olanlar (*el-mevcûdât*) ontolojik olarak ikiye ayrılmaktadır. Birinci kısım varlık kategorisi semavî varlıklardır. Semâvî varlıklar, tüm yönlerden bilfiil varlıklardır. İkinci tür varlık kategorisi ise bir yönden bilfiil olup bir yönüyle de bilkuvve olan varlıklardır. İbn Sînâ'ya göre herhangi bir şeyin bütün yönlerden bilkuvve olması mümkün değildir. Zira bir şeyin her yönden bilkuvve olması, ontolojik açıdan o şeyin kesin bir şekilde bilfiil bir zâta sahip olmasının imkânını ortadan kaldırmaktadır. Çünkü kuvve-fiil ilişkisinde, kuvve sahibi olan her şey, taşıdığı kuvveye karşılık gelecek fiile çıkma potansiyeline sahiptir. Bilfiil varlık kazanması mümkün olmayan bir şeyin, fiili hale gelmesini sağlayacak bir kuvveye

⁸ Arda Denkel, *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri* (İstanbul: Doruk Yayınları, 2011), 195.

⁹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), çev. Muhittin Macit - Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 4 (§3). (§) işareti İbn Sînâ'nın eserlerinde atıfta bulunulan paragraf numarasına işaret etmektedir.

¹⁰ İbn Sînâ'nın isti'dat düşüncesi için bk. Kübra Tiryaki, *İbn Sînâ'nın Doğa Felsefesinde İsti'dâd: Türleşme ve Bireyleşim Bağlamında Bir İnceleme* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2023).

¹¹ Kasım Turhan, "Kuvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/504-506.

¹² İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh* (Beyrut: Dāru'l-Āfāki'l-Cedide, 1982), 250; İbn Sînâ, *en-Necāt: Felsefenin Temel Konuları*, çev. Kübra Şenel (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 214.

¹³ İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 250-252; İbn Sînâ, *en-Necāt: Felsefenin Temel Konuları*, 214-216.

¹⁴ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlāhiyyāt (Metafizik I)*, çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 153 (§380); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 60 (§74).

sahip olması da mümkün değildir. Yani bilfiil var olma kuvvesi olmayan bir şeyin, fiili hale gelmesinin imkânı yoktur. Kuvve-fiil ilişkisinde esas olan ilke şudur: “Bilfiil olan, bilkuvve olanın doğasından bağımsız değildir.”¹⁵ Buna göre bir şeyde hareketin bilfiil meydana gelebilmesi için o şeyin potansiyel olarak harekete hazır olma, hareketi kabul edebilme ve hareket edebilme kuvvelerine sahip olmalıdır.

Kuvve-fiil ilişkisinde en genel kabul kuvve sahibi her varlığın, taşıdığı kuvvenin mukabili olan fiile çıkma özelliği taşımasıdır. Fakat cismin tabiatında bulunan kuvveden fiile intikal, kendi kendine gerçekleşemez. Cisimdeki kuvveden fiile çıkış, var olan kuvveyi fiili duruma getirebilecek, bilfiil mevcut olan aktif kuvve sayesinde gerçekleşir. Böylece bilkuvve var olan bir şey, bilfiil var olan başka bir şeyin etkisiyle varlığa gelir. Kuvvenin fiile çıkmasını sağlayan aktif kuvve, fiille hemcinstir ve sebep olduğu fiilin kuvvesinden önce, bilfiil vardır. Kuvve-fiil arasındaki zamansal ilişkiye göre fiil, kronolojik olarak kuvve ile eş zamanlı bir şekilde bulunamaz. Kuvve, fiil aracılığı ile bilfiil duruma gelirken, bu fiil de kuvveyi fiili duruma getirecek aktif bir kuvve olarak kuvveden önce bulunmaktadır.¹⁶

İbn Sînâ’ya göre hareket, kuvve ile fiil arasındaki bu ilişki neticesinde bir cisimde meydana gelen bilfiil bir değişimi ifade etmektedir. Bu bağlamda hareketi de şu şekilde tanımlamaktadır:

İbn Sînâ’ya göre bilfiil hareket dış dünyada, başlangıç ile bitiş arasındaki zaman aralığında, “ara olma durumu”nu ifade eden “ortada olma hali” ile (*el-ḥāletu’l-mutevassıta*) bilfiil varlık kazanır. Hareket olarak isimlendirilmesi en uygun olan durum, arada olma durumudur.¹⁷

“Ortada olma durumu” hareketin tanımında yer alan ve hareketin bilfiil hale gelmesini sağlayan *tedrîcîlik* kavramı ile izah edilmektedir. *Tedrîcîlik*, hareket sırasında hareketin başlangıcı ile sonu yani gayesi arasında bilfiil meydana gelmesini sağlayan zamansal süreci ifade etmektedir. Bu süreç içerisinde hareketli için hedeflenen gayeye henüz ulaşılmamıştır. Hareketli varlık, hareketin başlangıç noktasından gayesine ulaşmaya doğru bir süreç içerisinde. Yani hareketli başlangıç ve son arasında ortada, ara bir yerdedir.¹⁸ Hareket de başlangıç ve son arasında sürekliliği olan, gayeye henüz ulaşamamış bir kat etme sürecidir. Bu süreç bir noktadan ayrılarak başka bir noktaya yönelme şeklinde gerçekleşir. Hareket bilfiil gerçekleşmiş veya bilkuvve olsun bir başlangıç noktasını ve buna bağlı olacak şekilde bir de sonucu yani son sınırı zımnen barındırır. Harekete başlama noktaları ile son sınırlar, karşılıklıdır ve hareket için kurucu öğeler olarak kabul edilmektedir.¹⁹

İbn Sînâ’ya göre bir cisimde belli bir zamanda gerçekleşen kuvveden fiile çıkış ya bir defada (*defa’ten*) ya da *tedricen* yani bir defada olmaksızın (*kād yekūnu lā defa’ten*) zamana yayılmış, dereceli, aşamalı (*mutederricen*) olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Cisimdeki

¹⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ’*: *es-Semâ’u’t-Ṭabî’i* (Fizik I), 99-100 (§125); İbn Sînâ, *eş-Şifâ’*: *es-Semâ’u’t-Ṭabî’i* (Fizik II), çev. Muhittin Macit - Ferruh Özpırlavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 60 (§291).

¹⁶ İbn Sînâ, *eş-Şifâ’*: *el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 164-165 (§404)-166 (§407).

¹⁷ İbn Sînâ, *eş-Şifâ’*: *es-Semâ’u’t-Ṭabî’i* (Fizik II), 142 (§369).

¹⁸ İbn Sînâ, *eş-Şifâ’*: *es-Semâ’u’t-Ṭabî’i* (Fizik I), 104 (§129); Eşref Altaş, *Fahreddin er-Râzî’nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 245.

¹⁹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ’*: *es-Semâ’u’t-Ṭabî’i* (Fizik II), 142 (§369); İbn Sînâ, *eş-Şifâ’*: *es-Semâ’u’t-Ṭabî’i* (Fizik I), 113 (§138); İzzet Gülaçar, *İbn Sînâ’nın Tabiat Felsefesinde Hareket* (Ankara: Elis Yayınları, 2022), 70-99.

fiile çıkıştaki bu ayrım, bir değişimin ontolojik karakterini, hangi değişimin hareket olup olamayacağını dikkatlerimize sunmaktadır. Buna göre her kuvveden fiile çıkış ya bir harekettir ya da *kevn* ve *fesâddır*. Örneğin cevher kategorisinde gerçekleşen kuvveden fiile intikal bir defada (*defa'ten*) gerçekleşen bir değişimi barındırmaktadır. Ancak bu değişim ve kuvveden fiile olan intikal bir hareket olarak nitelendirilemez. Çünkü cevherde görülen bu değişim onun doğasına uygun olarak bir anda (*defa'ten*) olup bitmektedir. Cevherî değişim, harekette olduğu gibi cisimde mutlak kuvve ile mutlak fiil arasında yetkinleşmeye imkân tanıyan “ortada olma” ve “ara bir durum” olanağı sunmamaktadır. Bir ara durumun ve buna bağlı olarak da yetkinleşme imkânının bulunmaması, maddedeki değişimin bir defada yok olma veya var olma şeklinde tezahür etmesi, cevherde görülen değişimi hareket olmaktan çıkarak oluş (*kevn*) ve bozuluş (*fesâd*) kategorisine taşımaktadır.²⁰ Hareket olarak değerlendirilen değişim (*teğayyur*) ise, kuvveden fiile intikalini ani değil zamana yayılmış dereceli, aşamalı şekilde gerçekleşen değişimlerdir. Kısacası hareket, bilkuvve bir durumdan bilfiil duruma tedricî intikaldır.²¹

Vuku bulacak harekette kuvve ile fiil arasında türsel bir uyum olmak zorundadır. Bu durumda cisim, harekete yöneldiğinde bilkuvve olduğu şeyle ilişkili olarak aynı türden bir bilfiillik durumu taşımalıdır. Mesela hareket, niteliksel hareket olursa cisim hareketi de buna bağlı olacak şekilde bilkuvve niteliksel bir ilke olmalıdır. Cisimdeki hareketin sonucu da hareketle mutabık olarak niteliksel olmalıdır.²²

Kuvve-fiil-hareket ilişkisi belli ölçüde cisim teorisini ele almayı gerektirmektedir. Çünkü kuvveden fiile çıkış belli bir cisimde gerçekleşmektedir. Cisimlerde meydana gelen bu çıkış hali bir değişimi ifade etmekte ve belli ilkelere dayanmaktadır. Hareket teorisi açısından cisimdeki kuvveden-fiile bu çıkış hareketin ilkelerinin ve türünün tespitini sağlamaktadır.

İbn Sînâ, cisimlerde hareket ve fiillerin bir sebebin neticesinde veya bir ilkeye bağlı olarak kuvveden fiile çıkış şeklinde gerçekleştiğini kabul etmektedir. Cisimlerde kuvveden fiile çıkışı sağlayan ilkeler ile cismin tabiatı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Cisimlerden sadır olan fiil ve infiallerin ilkeleri ve bu ilkeler doğrultusunda yapılan hareket tasnifleri şunlardır:

Harekete tabi olan cisimler ya dışsal bir etkinin yarattığı baskı ve zorlama ile zorlamalı bir şekilde (*bi'l-kasr*) ya cismin tabii yapısına uygun olarak (*bi't-tab'*) ya da içsel bir ilke olan dinamik bir nefis aracılığı ile (*bi'n-nefs*) hareket etmektedir.²³ Bunların neticesi olarak cisimlerde kuvveden fiile çıkışın bir sonucu olarak gerçekleşen hareketlerin biri haricî/dışsal, ikisi dâhilî/içsel olmak üzere üç temel ilkesi vardır. Bu ilkeler doğrultusunda da üç hareket çeşidi vardır. İlkeler ve bunlara bağlı olarak belirlenen hareket çeşitleri şunlardır:

²⁰ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 122 (§145); Yakup Özkan, *İbn Sînâ Felsefesinde Varlık ve Öz* (Ankara: Bilgesina Yayınevi, 2021), 48-54.

²¹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 99-102 (§125-126-127).

²² İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 101 (§126); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 165 (§406); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik II), 114 (§345); Muhittin Macit, *İbn Sînâ'da Doğa Felsefesi ve Meşşâi Gelenekteki Yeri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 186.

²³ İbn Sînâ, *Mutluluk ve İnsan Nefsine Cevher Olduğuna İlişkin On Delil*, çev. Fatih Toktaş (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 24; İbn Sînâ, *Kitâbu'n-Necâh*, 145; İbn Sînâ, *en-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, 113; İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 33 (§44); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik II), 165 (§404).

a) Hareketi haricî, dışsal bir sebebe bağlı olan cisimler. Cisme, cismin tabiatına aykırı olacak şekilde dışardan güç uygulanması sonucu cismin hareket ettirilmesidir. Bu dışsal/haricî ilke zorlayıcı (*kâsir*) olarak isimlendirilir. Bu ilkenin sebep olduğu hareket, zoraki (*kasrî*) hareket olarak adlandırılır.

b) Hareketinin ilkesi kendi zatından yani içsel olup dışardan olmayan cisimler. Bu tür cisimlerden sadır olan hareketlerin ilkesine tabiat (*eṭ-ṭabī'a*) denir. Kaynağı tabiat olan bu harekete tabii hareket (*el-ḥaraketu't-ṭabī'iyye*) denir. Burada kuvveden fiile çıkışı sağlayan ilke olan tabiat için herhangi bir iradede söz edilemez.

c) Hareketinin kaynağı irade, nefis olan cisimler. Nefsin kaynaklık ettiği bu hareketler ihtiyar ve irade ile meydana gelmektedir. Bu hareket türü nefsanî hareket (*el-ḥaraketu'n-nefsāniyye*) ya da iradî hareket (*el-ḥaraketu'l-irādiyye*) olarak isimlendirilir.²⁴ Bu kategorideki varlıkların fiillerine kudret eşlik etmektedir. Bir kuvve olarak kudret, iradî bir fiil için ilkedir. Yani kudret, kuvveden fiile çıkışın ilkesidir. Kudretin hilafına olan fiilin gerçekleştirilememesi durumu zayıflıktır. Canlı varlıklarda fiilin temel kaynağı olan kudret, iradeyle bağlantılı olacak şekilde istediğinde fiili yapma veya istemediğinde yapmama olarak tezahür etmektedir. Bu bağlamda kudret, iradeye bağlı olarak canlı varlıkların istemli ya da istemsiz eylemlerinin temel ilkesini oluşturmaktadır.²⁵

Fiil sahibi canlı için kudreti anlamlı kılan husus kudret-irâde-fiil ilişkisinde görülmektedir. Kudretin anlamı, canlı tarafından gerçekleştirilen eylemin dileyerek ve isteğe bağlı olarak yapılmasında ya da yapılmamasında aranmaktadır. Şayet bir fiil istenmeden yapılıyorsa bu durumda fiil sahibi canlı için bir kudretten söz edilmesi imkânsız hale gelir. Kudret-irâde-fiil ilişkisinde şu üç durum dikkate alınmalıdır. Şayet fiil;

a) Fiil bir irade ve ihtiyara bağlı olarak gerçekleştiriliyorsa.

b) Söz konusu irade ve ihtiyar süreklilik arz ediyorsa, rastgele var olmak suretiyle başkalaşmayıp bilinçli bir şekilde gerçekleşiyorsa.

c) Zatî olarak değişmesi imkânsız bir irâde var ise, fiil sahibi canlı, bu şartlar altında kudreti ile fiilini gerçekleştirmiş olur.²⁶

2. Kuvve Çeşitleri

İbn Sînâ cisimlerde meydana gelen fiil ve hareketlerin ilkeleri olan kuvveleri ikiye ayırmaktadır. Bunlar;

a) Etkin/fail ya da fiilî Kuvve.

b) Edilgen/munfa'ıl ya da infî'âlî Kuvve.²⁷

²⁴ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'i* (Fizik I), 33 (§44); İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 145; İbn Sînâ, *en-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, 113; İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'i* (Fizik II), 165 (§404); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 160 (§395); Mehmet Dağ - Hasan Aydın, *Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe: Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar* (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2017), 255; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), 241-244.

²⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 152 (§377)-153 (§379); İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 250-252; İbn Sînâ, *en-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, 214-216.

²⁶ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 154 (§384).

²⁷ İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 250; İbn Sînâ, *en-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, 214; İbn Sînâ, *Dānişnâme-i 'Alâî*, çev. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 208.

Cisimlerdeki fiil ve infialler fail kuvve ile munfa'îl kuvvenin bir araya gelmesi sonucunda gerçekleşmektedir. Bir etki ve etkilenmenin bilfiil gerçekleşebilmesi için fail kuvve ile munfa'îl kuvvenin tam ve tamam olması gerekir. Bu türden kuvveye sahip bir failden fiilin meydana gelmemesi mümkün değildir. Böyle bir failden fiilin meydana gelmemesi durumu fail olmanın tabiatına aykırıdır. Şayet kendisinden fiilin sadır olmadığı bir fail varsa bu durumun nedeni ya onun tabiatının, iradesinin tam olmamasından dolayıdır ya da faile ilişkin arızî bir durum sebebiyle failin tamam olmaması nedeniyledir.²⁸

2.1. Etkin/Fail veya Fiilî Kuvve

Fiilî ya da *fail* kuvve, failde bulunan bir haldir ve bulunduğu varlığı fiil yapmaya yani fail olmaya hazırlayan kuvvedir.²⁹ Fail kuvve kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. a) *iradî fail* kuvve ve b) *tabiî/doğal fail* kuvve.³⁰ Bu iki kuvve hareketin ilkeleri olan tabiat ve nefse karşılık gelmektedir. Tabiî/doğal fail irade, tahayyül ve düşünme olmaksızın hareket ettiren ilke olan tabiatı karşılamaktadır. İradî fail kuvve ise tahayyül, düşünme ve irade ile hareket ettiren nefsi ifade etmektedir.³¹

2.1.1. İradî Fail/Etkin Kuvve

İradî fail/etkin kuvve kavramı, İbn Sînâ'nın tabiî durumlar için kabul ettiği dört zatî nedenden "fail" kavramına yüklediği anlamla aynı doğrultudadır. İbn Sînâ'ya göre fail, kendisinden başka bir varlıktaki değişimin, fiil ve hareketin ilkesidir. Fail, başkasını bir durumdan diğer bir duruma dönüştüren ve o şeyi kuvveden fiile hareket ettiren temel ilkedir.³²

İradî fail kuvve, nefis sahibi varlıklara özgü bir kuvve olup nefsin tahayyül ve düşünme güçleri ile öfke ve arzu güçlerinin bir neticesi olarak hareketin meydana gelmesini sağlamaktadır. Nefsin bu güçleri, nefis sahibi varlıkta bazı duygu ve yönelimlerin oluşmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle iradî fail kuvve, tam ve bilfiil bir ilke niteliği taşımaktadır.³³

İradî fail kuvve, ilişkili olduğu nefsin güçleri ile canlıda iradî bir hareketin oluşmasını sağlamaktadır. İbn Sînâ'ya göre iradî hareket, düşünüp algılama sonucunda irade ve ihtiyara bağlı olarak belli bir amaca yönelik olacak şekilde bir fail tarafından gerçekleştirilen harekettir. Bu hareket de hareketin doğasına uygun olarak tadrîcî bir değişimi yani kuvveden fiile çıkışı kapsamaktadır. İradî olan her fiil, bir tahayyülün sonucu olarak doğan arzu ve isteğin sonucunda belli bir gayeye yönelik olarak sonradan meydana gelmektedir.³⁴

²⁸ İbn Sînâ, *Dānişnâme-i 'Alā'î*, 212.

²⁹ İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbihât* (İşaretler ve Tembihler), çev. Ali Durusoy (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 102 (§126); Hasan Melikşâhî, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, çev. Tahir Uluç (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), c. 1, s. 167.;

³⁰ İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 152 (§377)-153 (§380)-155 (§385); İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 250-252; İbn Sînâ, *en-Necāt: Felsefenin Temel Konuları*, 214-216; İbn Sînâ, *Dānişnâme-i 'Alā'î*, 208/210.

³¹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ: es-Semā'u't-Tabi'î* (Fizik I), 33-34 (§44-45); İbn Sînâ, *Dānişnâme-i 'Alā'î*, 210; İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 250; İbn Sînâ, *en-Necāt: Felsefenin Temel Konuları*, 214-215.

³² İbn Sînâ, *eş-Şifâ: es-Semā'u't-Tabi'î* (Fizik I), 59-60 (§74); İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 155-156 (§386); İbn Sînâ, *Dānişnâme-i 'Alā'î*, 211; M. Fatih Kılıç, *İbn Sînâ'nın Sebeplik Teorisi* (Ankara: Elis Yayınları, 2021); İsmail Yalçıntaş, *İbn Sînâ'nın Tanrı Anlayışı* (Ankara: Elis Yayınları, 2023), 108-125.

³³ İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 155-156. (§386); İbn Sînâ, *Dānişnâme-i 'Alā'î*, 211.

³⁴ Melikşâhî, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, c. 1 s. 270; İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât* (Metafizik II), çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 34-35 (§588).

İbn Sînâ'ya göre iradî bir hareket, kaynağı nefis olan ve birtakım ilkelere ve aşamalara bağlı olarak meydana gelmektedir. Bu ilkelerin kaynağı hayvanî nefsin idrâk ve hareket güçleridir. İnsana özgü fiiller söz konusu olduğunda ise hayvanî nefsin müdrike (idrak güçleri) ve muharrike (hareket ettirici) güçlerinin yanı sıra insânî nefsin nazarî ve amelî akıl güçleri de etkili olmaktadır. Bu güçler, insanı diğer varlıklardan ayırmaktadır. Nazarî akıl gücü, insana ait eylemlerin zihnî yönünü, insânî nefsin teorik/nazarî boyutunu, amelî akıl gücü de insanın doğrudan eylemeye, yapmaya yönelik boyutunu yani insânî nefsin pratik/amelî yönünü temsil etmektedir. Nazarî/teorik akıl gücü *el-kuvvve el-mudrike el-'âlîme*, amelî/pratik akıl gücü ise *el-kuvvve el-muharrike el-'âmîle* olarak isimlendirilmektedir.

İbn Sînâ'ya göre nefsanî bir hareket için üç temel ilke vardır. Bunlar a) en uzak ilke, b) uzak ilke ve c) en yakın ilke.³⁵ Bu ilkelere her biri iradî bir hareketin meydana gelmesini sağlayan, birbirlerinin tamamlayıcısı, iradî hareketin oluşmasında bir aşamayı ve nefsin bir gücünü karşılamaktadır. Söz konusu ilkelerin iradî bir hareketin oluşum sürecindeki işlevselliği şu şekildedir:

a) En uzak ilke: Kaynağı tahayyül ve düşüncedir. En uzak ilke, iradî bir hareketin meydana gelmesinde birinci aşamayı oluşturmaktadır. Bu aşamada hareketin gayesi de belirlenmiş olmaktadır. Hareketin gerçekleşmesinde zihnî bir sürece karşılık gelmektedir. Şöyle ki tahayyül ve tefekkür aracılığı ile zihinde bir imge oluşmaktadır. Bir sonraki aşamada ise zihinde meydana gelen o imgeye karşı bir yönelime veya ondan kaçınmaya sevk eden *arzu ve istek gücü* doğmaktadır. Tefekkür ve tahayyül güçleri sayesinde hareket, formel ve zihinsel bir karakter kazanmış olmaktadır.³⁶

b) Uzak ilke: İradî bir hareketin ikinci aşamasını oluşturan uzak ilke, arzu ya da şevk ilkesidir. Uzak ilkenin iradî bir harekete neden olması en uzak ilke olan tahayyül ve tefekkür ile mümkün olmaktadır. Çünkü en uzak ilke aracılığı ile nefste bir suret resmolmaktadır. Uzak ilke ise oluşan bu surete karşı mutlak bir arzu ya da isteğin meydana gelmesini sağlamaktadır. Uzak ilke sayesinde meydana gelen bu arzu ve istek aracılığı ile bir yönelim ya da kaçınma ortaya çıkmaktadır.³⁷ İbn Sînâ bir iradeye bağlı olarak eylemi yapmaya olan yönelim ile eylemden kaçınma durumunu yani dilediğinde fiili yapma veya yapmamayı kudret kavramı ile ifade etmektedir. Kudret, canlıdaki fiilin ilkesidir ve kudretin zıddı ise acizliktir.³⁸ İrade-arzu-şevk-kudret bir hareketin bilfiil meydana gelmesini sağlayan bileşenlerdir. Bu unsurların bir süreç içerisinde bir araya gelmelerinin sonucunda hareketi yapmaya veya yapmamaya dönük kesin karar verme süreci oluşmaktadır. İbn Sînâ'nın eylemlerde kesin kararı ifade etmek için kullandığı kavram ise *icmâ'*dir.³⁹ *İcmâ'* ile mütereddid irade (*irâde mûmîle*) kesin iradeye (*irâde câzime*) dönüşür. Bu kesin iradenin sonucunda hareketin kuvveden fiile çıkmasını sağlayan ve organların hareket etmesini gerekli kılan *icmâ'*dir.⁴⁰

c) En yakın ilke: Bu ilke hareketin bilfiil görünür olmasını sağlayan üçüncü aşamadır ve *el-kuvvve el-fâ'* ile şeklinde isimlendirilmiştir. Organlardaki kasların hareket ettiricisi olan

³⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik II)*, 31 (§577).

³⁶ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik II)*, 31 (§577); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': en-Nefs*, 344 (§266).

³⁷ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik II)*, 31 (§577); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': en-Nefs*, 344 (§266).

³⁸ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 152 (§377)-153 (§379)-154-155 (§384).

³⁹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik II)*, 31 (§577); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': en-Nefs*, 344 (§266).

⁴⁰ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 155-156. (§386); İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'Alâ'i*, 211.

güçtür. İlk iki aşama olan en uzak ve uzak ilkelerin etkisiyle zihinsel ve formel bir boyut kazanan yani bilkuvve olan hareket *el-kuvve el-fâ'ile* ile bilfiil harekete dönüşmektedir.⁴¹

2.1.2. Doğal/Tabiî Fail Kuvve

Fail kuvvenin ikincisi doğal/tabîî fail kuvvedir. Bu kuvve, iradî fail kuvveden farklı olarak tahayyül ve düşünme süreçlerinden bağımsız bir şekilde hareketin oluşmasını sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle doğal fail kuvve, iradî fail kuvvenin aksine tabîî cisimde meydana gelen harekete iradesiz bir şekilde kaynaklık ederek iradesiz hareketin ilkesi olmaktadır.⁴²

Hem klasik kozmolojide hem de İbn Sînâ'nın tabiat düşüncesinde tabîî cisimdeki iradesiz hareketin ilkesi tabiattır (*et-tabiâ*). Tabiat, tabîî cisimdeki zatî hareketin ilkesi olup nefsin aksine düşünmeksizin, seçmede bulunmaksızın, iradesiz bir şekilde fiile sebep olan içsel bir ilkedir.⁴³

Tabiat terimi (*phûsis*, *ṭabī'a*, *nature*, *doğa*), bir varlığın belirleyici niteliklerinin tamamını, doğuştan getirilen aslı yapıyı yani fitratı, tabîî varlığı harekete geçiren, hareket sağlayıcı güç diye kabul edilen temel etkeni karşılamaktadır. Tabiat terimi aynı zamanda bilimsel ya da metafizik bakış açısıyla incelenen fiziksel dünyayı, hareket ve onu sükûnun ilkesini, kültür ve tekniğin etkisiyle değişikliğe uğramamış olan şeyi ve nefsin ilk güçlerinden birini ifade eder.⁴⁴

İbn Sînâ, tabiat terimini şu şekilde tanımlamaktadır: “Tabiat, bulunduğu cisimde arızî olarak gerçekleşen hareket ve sükûnun değil, zatî olarak meydana gelen hareket ve durağanlığın ilk ilkesidir.” Tanımdan hareketle tabiat, herhangi bir cismin hareket ve durağanlığının ilkesi değildir. Sadece tabîî cismin ve bu cismin doğasına uygun olan zatî hareket ve durağanlığın bizzat ilkesi olarak kabul edilmektedir.⁴⁵ Örneğin ağır bir cisim olan taşın yukarı fırlatıldığını düşünelim. Taşı yukarı fırlatmak için ona dışardan uygulanan arızî gücün yani *kasîrin* etkisi ortadan kalkınca taş aşağı doğru hareket eder. Çünkü taş, ağırdır. Ağır cisimler tabiatları gereği aşağı doğru hareket ederler. Taşın aşağı doğru olan hareketinin ilkesi, onda içkin olan tabiattır. Onun doğal hayyizine ulaşarak

⁴¹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik II)*, 31 (§577); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': en-Nefs*, 344 (§266).

⁴² İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 152 (§377)-153 (§380)-155 (§385); İbn Sînâ, *Kitâbu'n-Necâh*, 250-252; İbn Sînâ, *en-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, 214-216; İbn Sînâ, *Dānişnâme-i 'Alâ'î*, 208/210.

⁴³ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'î (Fizik I)*, 33 (§44)-35 (§46-48); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 158 (§390)-160 (§395)-161 (§397).

⁴⁴ Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, 298-299; Robin George Collingwood, *Doğa Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 55-60; Şaban Ali Düzgün, “Tabiat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/325; İshak Arslan, *Çağdaş Doğa Felsefesi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 13-14; Enver Uysal, *Hudud Risaleleri Bağlamında Kindî ve İbn Sînâ Felsefesinin Temel Kavramları* (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 225-229; Cihāmī, *Mevsû'at Muştalahâtî'l-Felsefe 'inde'l-'Arab*, 417-422; Richard Sorabji, *The Philosophy of the Commentators: Physics* (London: Bristol Classical Press, 2012), 2/33-60; Andreas Lammer, *The Elements of Avicenna's Physics: Greek Sources and Arabic Innovations* (Berlin: Walter De Gruyter, 2018), 213-307; Andreas Lammer, “Defining Nature: From Aristotle to Philoponus to Avicenna”, *Aristotle and the Arabic Tradition*, ed. Josh Hayes - Ahmed Alwishah (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 121-142.

⁴⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'î (Fizik I)*, 35 (§48); İbn Sînâ tabiat düşüncesinde tabiat kavramı için bk. Selime Çınar, *İbn Sînâ'da Doğa Kavramı* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2023); Gülaçar, *İbn Sînâ'nın Tabiat Felsefesinde Hareket*, 106-139.

durağanlığını sağlayan ilke yine tabiattır. Taşın hareketinin ve durağanlığın ilkesi kendi zatındandır.

Bir ilke olarak tabiatın neden olduğu hareket tabîi harekettir. Hareketli cismin kendisinden kaynaklandığı (*min tilkâ'i'l-muteharrik*) için zatî hareket olarak kabul edilir. Bu hareket sapmadan, tek bir tarzda, tek yönde ve tek yolla gerçekleşmektedir. Burada herhangi bir irade söz konusu değildir. Hareketli olan tabîi cisim, doğal mekânına yönelmesi ve ona ulaşması sonucunda gayesini gerçekleştirmiş olur.⁴⁶

İbn Sînâ'ya göre tabiat, cansız varlıkların yanı sıra canlı cisimlerde gerçekleşen fiillere de kaynaklık etmektedir.⁴⁷ Bunun örneği bitkisel (*nebâtî*) nefstir. Üreme, büyüme ve beslenmesi açısından tabîi organik cisimdeki hareketlerin ilkesi olan bu nefis türü bitkinin köklerinden başlayıp dal budak salarak, enine ve boyuna gelişen iradesiz hareketlere neden olmaktadır. Bundan dolayı bitkisel nefis de tabiat olarak kabul edilmektedir.⁴⁸ Hareket ilkesi olmaları yönüyle bitkisel nefis ile tabiatın buluştuğu nokta her ikisinin de iradesiz bir şekilde harekete kaynaklık etmeleridir. İki ilke neden oldukları hareketin yapısı itibarıyla da ayrılmaktadırlar. Tabiatın sebep olduğu hareket, tek yönlü bir hareket iken bitkisel nefsin sebep olduğu hareket çok yönlü bir harekettir.⁴⁹

2.2. Edilgen/Munfa'il veya infî'âlî Kuvve

İnfî'âlî ya da munfa'il kuvve, bir şeyin yeni bir durumu kabul imkânı, kendisi dışındaki bir etkiye açık olarak o etkiyi kabul edebilmesi, o şeyin edilgenliği olarak tanımlanmaktadır. Bu kuvvenin bulunduğu varlık, yavaş veya hızlı bir şekilde imkân dahilindeki fiili kabule (munfa'il olmaya) hazırdır.⁵⁰

Munfa'il veya infî'âlî kuvvenin yeni bir şeyi kabul etme istidadı, ancak dışardan bir failin etkisine açık olması halinde bilfiil hale gelebilir. Munfa'il kuvve, fail kuvve için failliğini bilfiil gerçekleştirebileceği bir imkândır. Fail-munfa'il kuvve ilişkisi sayesinde yeni bir varlık meydana gelmektedir. Bu sayede bir fail aracılığıyla oluşan etkilenme sonucu munfa'il kuvvenin kazandığı bu yeni durum o şeyin tabiatına uygun olacak şekilde kabul ettiği bir durumdur. Tabiatı itibarıyla mumun, sureti kabul etmeye yönelik bir yapıya sahip olması bu duruma örnek gösterilmektedir.⁵¹

İnfî'âlî kuvve fail ile olan etkileşimine göre a) tam, b) eksik, c) yakın, d) uzak infî'âlî durumlar olmak üzere dört farklı hüviyet kazanır.⁵²

İbn Sînâ, munfa'il kuvvenin fail ile olan ilişkisine göre kazandığı yeni durumları verdiği sperm ve çocuk örnekleri ile izah etmektedir. Spermin tabiatında yetişkin bir insan olma ya da insan olmaklık kuvvesi bulunmaktadır. Bir çocukta ise yetişkin bir insan olabilme kuvvesi bulunmaktadır. Tabiatı icabı etkilenmeye ve bir fail aracılığıyla kendisinden yeni bir varlığın (insanın) zorunlu olarak meydana gelmesine imkân tanıyan sperm tam

⁴⁶ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 33-34 (§44); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik II), 165 (§404).

⁴⁷ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 158 (§390).

⁴⁸ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 34-35 (§45-46); İbn Sînâ, *Kitâbu'n-Necâh*, 137; İbn Sînâ, *en-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, 105; İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik II), 165 (§404).

⁴⁹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik II), 168 (§406).

⁵⁰ İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbihât* (İşaretler ve Tembihler), 102 (§126); Melikşâhî, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, c. 1, s. 167; İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'Alâ'i*, 208; İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 153 (§381).

⁵¹ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'Alâ'i*, 208; İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 153-154 (§381).

⁵² İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 156-157 (§387).

munfa'ıl kuvvedir. Çünkü tam munfa'ıl kuvvede munfail kuvve ile fail kuvvenin karşılaşması sonucunda yeni bir durumun meydana gelmesi zorunludur. Spermdaki insan olma kuvvesinin bilfiil insan olması için bir aracı etkiye muhtaç olması sebebiyle sperm uzak bir kuvve olmaktadır. Bu açıdan munfa'ıl kuvve olan sperm *eksik* munfa'ıl kuvve olmaktadır. Çocuğun erişkin, olgun insan olması onun için *yakın* kuvvedir. Çünkü çocuk, bilfiil insan olmuş ve erişkin bir insan olması için herhangi aracı bir etkiye muhtaç değildir. Çocuk kendi tabiî süreçlerine tabi bir şekilde büyümektedir. Bu açıdan bakıldığında çocukluk evresi, yetişkin bir insan olma yolunda tam munfa'ıl kuvve olmaktadır.⁵³

3. Hareket-Yetkinlik (*Kemāl*) ilişkisi

Yetkinlik (*kemāl*) kavramı Grekçe *entelékheia* kavramı ile ifade edilmiştir. Bu kavram tamamlanma ya da mükemmellik durumunu, fiiliyâtı, gerçekliği, gayesine ulaşmış faaliyeti, tam gerçekliği ifade etmek gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır.⁵⁴ Kuvve-fiil tartışmalarının tamamlayıcısı olması ve hareket teorisinin anlaşılması bakımından yetkinlik (*kemāl*) düşüncesi belirleyici bir değere sahiptir. İbn Sînâ kuvve-fiil-yetkinlik arasındaki ilişkiyi “kuvve eksiklik, fiil ise yetkinliktir” şeklinde formüle etmektedir.⁵⁵

Yukarıda geçtiği üzere hareket, İbn Sînâ tarafından “bilkuvve bir halden bilfiil bir hale tedrîcî, aşamalı çıkış” olarak tanımlanmıştır. Ancak söz konusu kuvveden fiile çıkış yani hareket rastgele bir çıkış olmayıp gayesi belli, neticesi öngörülebilir bir değişimdir. Hareketteki amaç ve elde edilmesi arzulanan sonuç yetkinliktir (*kemāl*). İbn Sînâ yetkinlik kavramı ile harekete yüklediği anlamı biraz daha genişleterek hareketi “bilkuvve hareketli olan şey için tüm yönlerden bir yetkinlik olmayıp aksine bilkuve olması yönünden bilkuve olan şeyin ilk yetkinliği” şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁶

İbn Sînâ, hareketin tanımında yetkinlik anlamına gelebilecek farklı kavramlar içerisinden yetkinlik (*kemāl*) kavramını tercih etmiştir. Bunun sebebi İbn Sînâ'nın yetkinlikler arasında yapmış olduğu ayırımdır. İbn Sînâ'ya göre yetkinlik iki temel kategoriye göre sınıflandırılmaktadır. Bunlardan biri *ihsās* ve *idrāk* gibi sonuçta hareketle neticelenmeyen yetkinliktir. Filozof bu yetkinlik türü için *istikmāl* kavramını kullanmaktadır. İkinci tür yetkinlik ise ya hareket doğuran değişim ve dönüşümlerden kaynaklanan yetkinlik ya da hareketin sonucunda hareketli varlıkta ortaya çıkan değişimin kendisine işaret eden yetkinliktir. İbn Sînâ ikinci tür yetkinlik için *kemāl* kavramını tercih etmektedir.⁵⁷

İbn Sînâ'ya göre yetkinleşmek, yetkinleşenin kendisinden/özünden bir şey ortadan kalkmaksızın ya da yetkinleşenin özünden bir şey kaybetmeksizin sonradan kazandığı yeni bir durumdur. İbn Sînâ konuya açıklık kazandırmak için iki örnek vermektedir.

⁵³ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 156-157 (§387).

⁵⁴ Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, 104; Cihāmī, *Mevsū'at Muştalahātī'l-Felsefe 'inde'l-'Arab*, 700-701; Ahmad Hasnawi, “La définition du mouvement dans la Physique du Şifā' d'Avicenne,” *Arabic Sciences and Philosophy* 11 (2001), 219-255; Muharrem Şahiner, *İbn Sînâ'da Yetkinlik* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014).

⁵⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*, 165 (§406).

⁵⁶ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semā'u't-Tabi'î (Fizik I)*, 101-102 (§126-127).

⁵⁷ Robert Wisnovsky, *İbn Sînâ Metafizigi*, çev. İbrahim Halil Üçer (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 156-157; İbn Sînâ, *eş-Şifâ': en-Nefs*, 62-63 (§8).

Birinci örnek durağan bir cismin durumlarını ele almaktadır. Buna göre hareket etme kuvvesine sahip olan durağan bir cisim durağan kaldıkça, hareketten yoksun durumdadır. Ancak bu yoksunluk mutlak bir yokluk değildir. Durağan cisim, kendi şartları içerisinde imkân ve kuvve durumlarıyla birlikte var olan bir hareketi barındırmaktadır. Durağan halde bulunan cisim, bilfiil hareket ederek, bilfiil hareketli bir cisim olduğu zaman cismin özünden hiçbir şey eksilmeyecektir. Sadece cismin önceki durumu olan durağanlık hali ortadan kalkarak cisim hareket durumuna geçtiği için cisim yeni bir durum, hal kazanmıştır. İbn Sînâ'nın verdiği ikinci örnek ise boş levha örneğidir. Kendisine yazı yazılmaya uygun olan boş bir levha, üzerine yazı yazıldıktan sonra levhahlığından bir şey kaybetmeksizin yeni bir duruma kazanmıştır. Levhanın bu fiili kabul etmesi, levhanın bu fiili kabule tam ve uygun olmasıyla ilgilidir. Çünkü yetkinlik ile yetkinliğin kendisinde bilfiil hale geldiği cisim arasında tam bir nispetin olması gerekmektedir. Yetkinlik ancak bu tam nispetin sonucunda gerçekleşebilir.⁵⁸

İbn Sînâ'ya göre yetkinleşme, bir süreçtir ve dört temel bileşeni vardır. Söz konusu bileşenler şunlardır:

- a) Ontolojik eksiklik: Yetkinleşen varlık, ontolojik yönden eksik olmalıdır.
- b) Yetkinleşen varlığın yetkinleşmeye istidatlı bir zâtı bulunmalıdır.
- c) Yeni bir durum kazanmak: Yetkinleşen varlıkta, sonradan kazanılan yeni bir hal bulunmalıdır.

d) Yetkinleşen varlık, yetkinleşmesinden önce bir yokluğu ('adem) barındırmalıdır.⁵⁹

İbn Sînâ'ya göre yetkinlik için gerekli olan yokluk ('adem), mutlak bir yokluk olmayıp aksine şeyin başkalaşması ve yetkinleşmesi için zorunlu bir şart ve ilke olarak kabul edilmektedir. Eğer bu tür bir yokluk olmamış olsaydı, bir varlığın yetkinleşmesi ve başkalaşması mümkün olamazdı. Bu bağlamda bir varlığın başkalaşan ve yetkinleşen bir varlık olması, gerçeklik kazanabilmesi yetkinleşmesinden önce bir yokluk halinin bulunmasına bağlıdır.⁶⁰

İbn Sînâ'nın bir ilke olarak belirlediği yokluk, mutlak anlamda bir yokluğu ifade etmemektedir. Aksine belli düzeyde "varlığı olan bir yokluk" şeklinde karşılık bulmaktadır. Bu anlamdaki bir yokluk, belli bir maddede, yetkinleşme istidadındaki varlığın kendisinde yetkinleşmeye dönük bir hazırlık ve yeteneğin bulunduğu kuvvenin (potansiyelin) yokluğudur. Örneğin insan, tamamen "insan olmamak" durumundan meydana gelmez. Bilakis, "insan olmaklığı" kabul eden "insan olmamaklık" halinden oluşur.⁶¹ İnsan, hiçbir şekilde varlık kazanma imkânı bulunmayan mutlak bir yokluktan varlığa gelmiş değildir. Bilakis insan olma istidadına sahip olan ama henüz bilfiil insan olamayan bir cevherden, yani spermden varlığa gelmiştir. İnsan için sperm, "bilkuvve insan olmak" anlamı taşıırken, insanın bizâtihi varlık kazanmış olması ise bu kuvvenin fiili

⁵⁸ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 17 (§26); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': en-Nefs*, 62 (§7).

⁵⁹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 17 (§26)-44 (§56); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 165 (§406).

⁶⁰ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 17 (§26)-44 (§56); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât* (Metafizik I), 165 (§406).

⁶¹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 19 (§29)-25 (§36); Konunun İbn Sînâ düşüncesindeki kötülük problemi bağlamında ele alındığı bir çalışma için bk. İbrahim Yıldız, *Delilci Kötülük Problemi* (Ankara: Elis Yayınları, 2023), 26-29.

hale gelmiş olmasıdır. İbn Sînâ ontolojisinde "yokluk" kavramı mutlak bir yokluk değil, varlık kazanacak olan şeydeki potansiyelin henüz gerçekleşmemiş halidir.

İbn Sînâ, hareket düşüncesi açısından *kemâl* anlamındaki yetkinliği birinci yetkinlik (*kemâl evvel*) ve ikinci yetkinlik (*kemâl şânî*) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu yetkinlikler yetkinleşme istidadına sahip varlıklar için geçerli ve gerekli olup, yetkinleşen cismin farklı yönlerine işaret etmektedir. Buna göre birinci yetkinlik, yetkinleşen varlıklardaki fiillerin ve eserlerin ilkeleri (*mebâdî'*) olurken ikinci yetkinlik ise fiillerin ve eserlerin kendilerini ifade etmektedir. İbn Sînâ'nın verdiği kılıç örneğine göre kılıcın şekli kılıç için birinci yetkinliktir. Bu şekil, türün kendisiyle bilfiil tür olduğu yani fiillerini gerçekleştirebileceği birinci yetkinliktir. İkinci yetkinlik ise kılıcın kendi türüne ait bir yetkinlik olarak fiilen kesme eylemini gerçekleştirmesidir. Bu yetkinlikler yetkinleşen varlığın hem fiil ve infiallerini hem de bu fiillerin ilkelerini kapsamaktadır.⁶²

İbn Sînâ yaptığı bu yetkinlik tasnifini hareketi temellendirirken de kullanmaktadır. İfade ettiğimiz gibi birinci yetkinlik, eylemin ilkesi (*mebâdî'u'l-ef'âl*) ve bir varlığın fiilini gerçekleştirebilme kabiliyeti olarak kabul edilmektedir. Bu yetkinlik türü hareketli cismin içinde bulunduğu mevcut durumu karşılayan kuvvesidir (*'alâ'l-emr*). Birinci yetkinlik, hareketli varlık için fiile çıkmaya imkân tanıyan bir bilkuvvelîği, potansiyaleteyi kapsamaktadır. Bu sayede hareketli, hareketini gerçekleştirebilecek bir ilke (*mebâdî'*) ve yetkinlik sahibi olmaktadır. Örneğin tabiatında hareket edebilme potansiyeli taşıyan bir cismin sükûn hali, o cismin bilkuvve hareketli olduğu anlamına gelmektedir. Harekete bilkuvve hazır olma durumu cisim için birinci yetkinliktir. İkinci yetkinlik ise hareketlinin içinde bulunduğu mevcut durumun belirli bir hedefe ya da gayeye yönelimini (*et-tevcîh ileyhi*) ifade etmektedir. Bu yönelim hareketlinin ulaşmayı arzu ettiği gayedir ve hareketli için bilfiillik olmaktadır. İkinci yetkinlik, birinci yetkinliğin fiili duruma gelmesi, eylemlerin ortaya çıkması ve canlıdaki güçlerin bilfiil hale gelmesidir.⁶³ Örneğin sükûn durumundayken bilkuvve hareketli olan bir cisim birinci yetkinliğine sahip olurken, aynı cismin bilfiil hareketli duruma geçmesi ikinci yetkinliğine sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla birinci yetkinlik bilkuvvelik, varlığın sahip olduğu yetkinlik veya kabiliyet olurken, ikinci yetkinlik "olma" yani bu potansiyelin, yetkinlik ve kabiliyetin tahakkuk ederek fiil ve eylemin bizzat gerçekleşmesidir. Bu iki yetkinlik sayesinde canlı bilfiil canlı, bitki bilfiil bitki olur. Yetkinliğin kendisinde tahakkuk ettiği şey varlıktır, cisimdir.⁶⁴

İbn Sînâ, yetkinlikleri cisimdeki etkilerine göre de ayrı bir tasnife tabi tutmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre yetkinlikler ikiye ayrılır. a) Gerçekleşmesi neticesinde yetkinleşen cisimde geriye herhangi bir bilkuvvelik durumu bırakmaksızın meydana gelen yetkinlikler. Bu yetkinlik türünde cisimde yeni yetkinlikler için bilkuvvelik imkânı kalmamaktadır. b) Gerçekleştiğinde geriye bilkuvve bir yetkinlik imkânı bırakan

⁶² İbn Sînâ, *eş-Şifâ': en-Nefs*, 66-67 (§10).

⁶³ Hidayet Peker, *İbn Sînâ'nın Epistemolojisi* (Bursa: Arasta Yayınları, 2000), 20; Ali Durusoy, *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdaki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008), 46; Ömer Türker, *İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 83-94; İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 101 (§126).

⁶⁴ Wisnovsky, *İbn Sînâ Metafiziği*, 160; İbn Sînâ, *eş-Şifâ': en-Nefs*, 66-68 (§10-11); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 101-102 (§126-127)-44 (§56); Hüseyin Atay, "Nefs", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 15-16.

yetkinlikler. Bu yetkinlik türü cisimde süreç içerisinde yeni yetkinlikler için bir kuvve imkânı sunmaktadır. Hareket ikinci tür yetkinlik kapsamında yer almaktadır.⁶⁵ Bu da hareketin dinamik yapısını göstermektedir.

İbn Sînâ'ya göre birinci tür yetkinlikler gerçekleştiğinde, şey bilfiil bir duruma gelir ve bunun neticesinde de yetkinleşen şeyde, bu fiile ait olacak şekilde geriye bilkuvve hiçbir unsur kalmamaktadır. Bu yetkinlik ile cisim ne olması gerekiyorsa o olmuş, olması gereken sınıra ulaşarak orada durmuştur. Böylece yeni bir yetkinlik için kuvve olma özelliğini yitirmiştir. İbn Sînâ konuyu verdiği bir örnekle vuzuha kavuşturmuştur. Örneğe göre siyah olan bir şey bilfiil siyah olduğunda, geriye kendisine ait olan siyahlık bütününden bilkuvve bir siyahlık kalmayacaktır. Bu süreçte siyahlaşma eylemi bilfiil tamamlanmıştır ve geriye yeni bir siyahlaşma imkânı, kuvvesi kalmamıştır.⁶⁶

İkinci tür yetkinlikte ise geriye bilfiil yeni bir durumu mümkün kılacak bilkuvve bir durum kalmaktadır. Bu ikinci yetkinlik türü harekettir. İbn Sînâ'ya göre hareket, hareketli cisim için bir yetkinlik ya da yetkinleşmedir. Hareket, *kemâl* ve fiil açısından kendisinden geriye bilkuvve bir yetkinlik bırakmayan yetkinlik çeşitlerinden ayrılmaktadır. Bilkuvvelikten tamamen ayrılmayıp geriye yeni bilfiil durumlar için bilkuvvelik imkânı sağlaması hareketin kendine özgü yetkinliğidir. Bu yönüyle hareket diğer yetkinliklerden ayrılmaktadır.⁶⁷

İbn Sînâ'nın yetkinlik ve kuvveler arasındaki ilişkilere dair yaklaşımları incelendiğinde hareketin bitip tamamlanmış olan bir yetkinlik türü olmadığı, ayrıca geriye hiçbir kuvve bırakmayacak şekilde ve tüm kuvve durumlarının ortadan kalkması sonucu gerçekleşmediği görülmektedir. Yani hareket için bilkuvvelik durumundan tamamıyla kurtulmak imkânsızdır. Hareket, kuvveden fiile bir çıkış olarak devamlılığı olan dinamik bir süreci ifade etmektedir. Çünkü hareketin bir başlangıç noktası ve bir de son bulduğu bir sınırı vardır. Hareketin tabiatı ise bu başlangıç ve son arasındaki zaman aralığında bir sürecin katedilmesi üzerine kurulu olup süreklilik arz etmektedir. Böylelikle, bilfiil vukua gelen her hareket, varılan her son kendisinden sonra gelecek hareket için bir bilkuvvelik durumu barındırmaktadır. Bu bağlamda hareketin bilkuvve olması yani gerçekleşebilecek bir durumda bulunması birinci yetkinliği, hareketin fiilen meydana gelmesi ve amacına ulaşması ikinci yetkinliği ifade etmektedir. Bu durumda ikinci yetkinlik, bir sonraki hareket için bilkuvve bir yetkinlik konumunda olmaktadır. Böylece hareket aracılığı ile elde edilen yetkinlik, geriye bilkuvve bir durum bırakan yetkinlik niteliğindedir. Yani her hareket ilk yetkinliğin sağladığı imkân sayesinde başlar. Bu durumda da hareket, bilkuvve olan bir şey için “her yönden bir yetkinlik” olmayıp, “ilk yetkinlik” olarak kabul edilmektedir. Kısacası hareket, “bilkuvve olması yönünden bilkuvve olanın ilk yetkinliğidir.” Görüldüğü gibi hareketteki yetkinlikler arasındaki geçiş bir süreci ifade etmektedir. Hareketteki bu dinamik süreç, bir şeyin ortadan kalkması ve varlığı yeniden başlayan başka bir şeyin bulunması şeklinde ilerler. Bu sürecin sonucu

⁶⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 101 (§126); Macit, *İbn Sînâ'da Doğa Felsefesi ve Meşşâi Gelenekteki Yeri*, 190.

⁶⁶ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 101 (§126); Macit, *İbn Sînâ'da Doğa Felsefesi ve Meşşâi Gelenekteki Yeri*, 190.

⁶⁷ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i* (Fizik I), 101 (§126).

olarak da hareket, her zaman bir şeyin bilkuvve durumdan çıkıp bilfiil hale gelmesini karşılamaktadır.⁶⁸

4. Hareket-Sükûn ilişkisi

İbn Sînâ'ya göre hareket iki farklı anlamda kullanılmaktadır. İlk anlamıyla hareket dış dünyada (*a'yân*) varlığı kazanmamış ve bilfiil gerçekleşmemiştir. Bu anlam çerçevesiyle hareket, *zihni*dir.⁶⁹ İkinci anlamıyla hareket, dış dünyada varlık kazanmış, bilfiil gerçekleşmiştir. İbn Sînâ, hareketi ifade eden en uygun anlamın ikinci yaklaşım olduğunu düşünmektedir.⁷⁰ Kuvve-fiil-yetkinlik ekseninde temellendirilen hareket düşüncesi, dış dünyada varlığı kabul edilen harekettir.

İbn Sînâ'ya göre bilfiil meydana gelerek dış dünyada varlık kazanan hareket, başlangıç ile bitiş arasındaki zaman aralığında gerçekleşen bir ara durumu ifade eder. İbn Sînâ'nın ortada olma durumu (*el-ḥāletu'l-mutevassıta*) olarak ifade ettiği bu ara durumda vuku bulan hareketin bir sınırı bulunmaktadır. Hareketin başlangıcı ve sonu arasındaki bu ara durum, ortada bulunma durumu hareketin suretini oluşturmaktadır. Hareketin sureti, hareketli varlık eliyle ortaya konan hareketin türünü ve mahiyetini belirlediğinden, hareketli için zorunlu ve gereklidir. Bu suret, hareketli cisim varlığını koruduğu sürece değişmeden kalan tek niteliktir.⁷¹

Hareketin bu sureti, hareket süresince hareketli cismi kat ettiği mesafe boyunca içerisinde yer alabileceği noktalara bağlamaktadır. Hareketin sureti olan “ortada olma hali”, hareketlinin öncesinde bulunmadığı ve sonrasında da bulunamayacağı orta sınırdaki yani bir “ân”da meydana gelmektedir. Ara durum veya ortada olma durumu içerisinde bulunan hareketli varlık, belli miktarda mesafeyi kat etmiş ve önünde halen kat edeceği mesafesi de bulunmaktadır. Hareketli varlığın kat ettiği mesafe ve buna bağlı olarak ulaştığı yeni pozisyon itibarıyla bakınca cismin hareketten önce bulunmadığı ve sonra da bulunamayacağı yeni bir konumda olduğu düşünülmektedir. Ortada olma durumu bir süreci ifade etmektedir. Hareketin devamı ve bilfiilliği açısından hareketli cisimde her zaman zorunlu olarak bulunması gereken ortada olma durumu, “ilk yetkinlik” olarak tanımlanmaktadır. Hareketlinin, kat etmeyi hedeflediği mesafenin sonuna ulaşmış olması yani süreci tamamlamış olması ise “ikinci yetkinlik” şeklinde tanımlanmaktadır. İbn Sînâ'ya göre birinci ve ikinci yetkinlik arasında gerçekleşen bu hareketler, belli bir zamanda meydana gelmektedir.⁷²

Birinci ve ikinci yetkinlik arasında bilfiil hale her hareket için bir sınır bulunmaktadır. Bu sınır, ikinci yetkinlik sayesinde gayeye ulaşmış olan hareketin, son sınırdaki sükûnu yani durağanlığıdır. Bu durağanlık ya da sınır, sürece bağlı olarak “ortada olma hareketi” vasıtasıyla meydana gelmiş, amacına ulaşmış, son bulmuş olan hareket için ikinci

⁶⁸ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'î* (Fizik I), 101-102 (§126, §127)); Şahiner, *İbn Sînâ'da Yetkinlik*, 149-150; Ferruh Özpilavcı, *Ebu'l-Bekât el-Bağdadi'de Tabiat Felsefesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2008), 159; Macit, *İbn Sînâ'da Doğa Felsefesi ve Meşşâi Gelenekteki Yeri*, 186; İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 142; İbn Sînâ, *en-Necāt: Felsefenin Temel Konuları*, 110; İbn Sînâ, *Dānişnâme-i 'Alā'î*, 354.

⁶⁹ Haricî ve *zihni* varlık için bk. Zehra Oruk Akman, *Klasik Mantıkta Yargının Onto-Epistemolojisi Konusunun Varlığı Bakımından Önemler* (Ankara: Elis Yayınları, 2024), 36-52.

⁷⁰ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'î* (Fizik I), s. 103 (§128-129).

⁷¹ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'î* (Fizik II), 142 (§369); İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'î* (Fizik I), 104 (§129).

⁷² İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'î* (Fizik I), 104 (§129).

yetkinlik olarak kabul edilirken, sonrasındaki yeni bir hareket için de bilkuvvelik, başlangıç noktası ve birinci yetkinlik olmaktadır. Hareketin bu sınırı, önceki hareketin sona erdiği nokta ile bir sonraki hareketin ilk sınırını belirlemektedir. İbn Sînâ'ya göre bu sınır, hareketli varlığın sükûn halidir. Bu sükûn hali, zamansal olarak bir "ân"da bulunmaktadır.⁷³

İbn Sînâ'ya göre hareket ve sükûn arasındaki ilişki şu şekildedir: Sükûn, bir cisimde hiçbir şekilde hareket ve değişimin olmaması değildir. Hareket ve sükûndan her biri diğeri için gerekli olan durumlardır. Sükûn, hareketten yoksunluk olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle sükûn, belli bir zamanda ve mekânda bulunan bir cismin, potansiyel olarak hareket edebilecek olmasına karşın, hareket etmemesidir. Bu durumda bir cisimde sükûnun varlığı hareketin mutlak anlamdaki yokluğu değil, sonradan fiile çıkacak olan bir hareketin o ân için yoksunluğuna bağlıdır.⁷⁴

Bir cisimde sükûnun var olabilmesi, sükûna konu olan cismin belli şartları taşımasına bağlıdır. Bu şartlar şunlardır:

a) Sükûna konu olan cisim, hareket edebilme özelliğine sahip olmalıdır.

b) Cismin, tabiatında taşıdığı bu hareket edebilme vasfına rağmen cisimde o ân için bir hareket bulunmamalıdır. İbn Sînâ, bu durum için '*adimen li'l-ḥarake*' kavramını kullanmaktadır. '*Adimen li'l-ḥarake*'; hareket edebilme niteliği taşıyan cismin, o ân için hareketten yoksun olmasıdır.

c) Hareket için gerekli ve geçerli olduğu gibi, sükûn da belirli bir zaman ve mekânda gerçekleşmiş olmalıdır. Bu şartlara sahip olan her cisim, *sâkin* olarak adlandırılır.⁷⁵

Hareket ile sükûn arasındaki ilişkinin birbirinden ayrı düşünümeyeceğini, aksine birbirlerinin gerekleri olduklarını ifade eden İbn Sînâ, bu düşüncesini hareket türlerinden yola çıkarak temellendirmektedir.

İbn Sînâ'ya göre her hareket türünün, aynı zamanda o hareket türüne karşılık gelen bir sükûn hali bulunur.⁷⁶ Örneğin büyüme (*numuvv*) hareketi için, bu hareket türünün karşılığı olan ve büyüme hareketinin durma noktasına geldiği bir sükûn durumu mevcuttur. *İstihâle* yani dönüşüm hareketinin kendi hareket türüyle mutabık bir sükûnu bulunmaktadır. Buradaki sükûn, dönüşüme uğrayan cisimdeki dönüşümün durması olarak gerçekleşmektedir. Yer değiştirme (*nukle*) hareketi için ise sükûn, belli bir zaman ve mekânda hareketli olan cismin, bir zamanda mevcut olduğu bu mekânda hareketsiz duruma gelmesidir.⁷⁷ Verilen hareket türlerine bakıldığında İbn Sînâ, hareket-sükûn ilişkisinde sükûnun hareket eden bir cisimde meydana geleceğini, hareket ve sükûnun türdeş olan hareketlerde aynı türden bir sükûnu karşıladığını kabul etmektedir. Böylece hareket ve sükûn temelde türdeş olarak görülmektedir.

⁷³ İbn Sînâ'nın ân düşüncesi ve etkisi hakkında bk. Jon McGinnis, "A Medieval Arabic Analysis of Motion at an Instant: The Avicennan Sources to the Forma Fluens/Fluxus Formae Debate", *British Society for the History of Science* 39/2 (2006), 189-205.

⁷⁴ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'i* (Fizik I), 135 (§159)-138 (§162); İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 152; İbn Sînâ, *en-Necāt: Felsefenin Temel Konuları*, 119.

⁷⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'i* (Fizik I), 135 (§159)-138 (§162); İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 152; İbn Sînâ, *en-Necāt: Felsefenin Temel Konuları*, 119.

⁷⁶ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'i* (Fizik II), 148 (§378).

⁷⁷ İbn Sînâ, *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Ṭabî'i* (Fizik I), 138 (§162); İbn Sînâ, *Kitābu'n-Necāh*, 152; İbn Sînâ, *en-Necāt: Felsefenin Temel Konuları*, 119.

Sonuç

Kuvve-fiil-yetkinlik kavramlarını ve özelde hareketi anlamaya ve tanımlamaya yönelik bir araştırma, varlık hakkında konuşmanın yani felsefe yapmanın imkân, anlam ve değerini ortaya koymaktadır. Çünkü felsefe, varlığın bilgisini elde etmek, varlığa ilişkin nazarî ve amelî yetkinlikleri kazanmaktır. Felsefenin hedefi olan varlığa dair bu bilinçlilik düzeyine ulaşmak ise varlığın tabiatını bilmekle mümkün olacaktır. Kısacası kuvve-fiil-yetkinlik ve nihayetinde oluşu temsil eden, bütün süreçlerin bilfiil hale gelmesini sağlayan hareket hakkında konuşmak, felsefe yapmanın anlam ve değerini ortaya koymaktadır. Bir imkân olarak felsefenin sağladığı bu varlık tasavvuruna muhtaç olduğumuzu söyleyebiliriz.

Çalışmamızın sonucu “değişim nedir?”, “bir değişimi hareket kılan temel unsur nedir?” sorularına aradığımız cevaplarda saklıdır. İbn Sînâ felsefesinde hareket bir değişimdir. Aynı şekilde kevn ve fesad da bir değişimdir. İbn Sînâ'ya göre her hareket bir değişim olarak kabul edilirken, her değişim bir hareket olarak kabul edilmemektedir. Çünkü bir değişimi hareket kılan esas etken, cisimdeki kuvveden fiile çıkışın yani yaşanan değişiminin bir amaca matuf, aşamalı ve zamana yayılmış bir şekilde gerçekleşmesidir. İbn Sînâ'nın felsefî sisteminde detaylı bir şekilde ele aldığı kuvve-fiil-yetkinlik, hareketin imkânını ve ontolojik boyutunu temellendirmektedir. Bu durum bir varlık öğretisinin temellendirilmesini sağlamaktadır. Var oluşu anlamak gerek bireysel düzeyde gerekse türsel anlamda muhatap olunan varlık âlemini tanımak ve ona karşı sorumlu davranmak için kuvve-fiil-yetkinlik ilişkisi bir imkândır. Varlığa karşı farkındalığı oluşturan bu ilişkiler, klasik dönem felsefenin varlık anlayışını kavramamızı sağlamaktadır.

İbn Sînâ, kuvveyi eksiklik, fiili yetkinlik, hareketi ise kuvveden fiile geçiş olarak kabul etmektedir. Bu durumda kuvve-fiil, cismin varlık kazanmasının kurucu öğeleri iken yetkinlik, hareket vesilesi ile cismin kazandığı yeni duruma işaret etmektedir. Çünkü yetkinlik, tabiî ve irâdî varlıkların, istidatlarına uygun olacak şekilde bünyelerinde taşıdıkları kuvvenin ya da potansiyelin aktif hale gelmesi sonucu cisimde meydana gelen yeni haldir. Cisimdeki bu yeni hal ya irâdî ya da tabiî bir fail ilkenin, irâdî veya tabiî kuvveye etkisi ile gerçekleşmektedir. Bu ilişkiler neticesinde hareket, bir cisimde bilfiil gerçekleşen aktif bir sürecin adı olmaktadır.

Cisimlerde hareketin ve bu hareket sonucunda yetkinliğin kazanılması, cismin bu durumlara hazır olmasına bağlıdır. Bu hazır olmaklık durumu, edilgen ya da münfa'îl kuvve olarak tanımlanmaktadır. Mümkün olanın aktif hale gelmesi için cisimde bulunan bir kuvveyi ifade eden munfa'illik ya da edilgenlik durumu sayesinde cisim hem harekete hem de yetkinleşmeye hazır olmaktadır.

Kuvve, fiil, yetkinlik ve hareket meseleleri varlığa karşı bilinçli ve farkında bir yaklaşımın kavramsal ve kuramsal çerçevesini sunmaktadır. Felsefî bir imkân olarak klasik dönemde gördüğümüz bu çerçeve ayrıca tabiî ve irâdî varlıkların tabiatını kavramamızı sağlamaktadır. Bu anlamda varlığa dair felsefî bir zihnin inşası bu ve buna bağlı kavram ve konuların anlaşılmasına bağlıdır.

Kaynakça | References

- Altaş, Eşref. *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Aristoteles. *Fizik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Arslan, İshak. *Çağdaş Doğa Felsefesi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Atay, Hüseyin. "Nefis". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 1-58.
- Beyaz, Erkızan, Hatice Nur. *Aristoteles Yazıları*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2012.
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Cihâmî, Cîrâr. *Mevsû'at Muştalahâtî'l-Felsefe 'inde'l-'Arab*. Beyrut: Mektebet Lubnân Nâşirûn, 1998.
- Collingwood, Robin George. *Doğa Tasarımı*. çev. Kurtuluş Dinçer. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Çınar, Selime. *İbn Sînâ'da Doğa Kavramı*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2023.
- Dağ, Mehmet - Aydın, Hasan. *Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe: Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2017.
- Denkel, Arda. *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*. İstanbul: Doruk Yayınları, 2011.
- Durusoy, Ali. *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008.
- Düzgün, Şaban Ali. "Tabiat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 39/325-327. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Eren, Fatma. *Aristoteles'in Fizik Felsefesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Erken, Ayşenur. *Tehafu'l-felâsife'de Âlemin Kıdemi Tartışması*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2023.
- Gülaçar, İzzet. *İbn Sînâ'nın Tabiat Felsefesinde Hareket*. Ankara: Elis Yayınları, 2022.
- Hasnawi, Ahmad. "La définition du mouvement dans la Physique du Şifâ' d'Avicenne,". *Arabic Sciences and Philosophy* 11 (2001), 219-255.
- İbn Sînâ. *Dānişnâme-i 'Alā'î*. çev. Murat Demirkol. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- İbn Sînâ. *el-İşārāt ve't-Tenbihāt (İşaretler ve Tembihler)*. çev. Ali Durusoy. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbn Sînâ. *en-Necât: Felsefenin Temel Konuları*. çev. Kübra Şenel. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik I)*. çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ': el-İlâhiyyât (Metafizik II)*. çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ': en-Nefs*. çev. Tiryaki, Mehmet Zahit. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2021.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i (Fizik I)*. çev. Muhittin Macit - Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

- İbn Sînâ. *eş-Şifâ': es-Semâ'u't-Tabî'i (Fizik II)*. çev. Muhittin Macit - Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbn Sînâ. *Kitābu'n-Necāh*. Beyrut: Dāru'l-Āfāki'l-Cedīde, 1982.
- İbn Sînâ. *Mutluluk ve İnsan Nefsinin Cevher Olduğuna İlişkin On Delil*. çev. Fatih Toktaş. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Kılıç, M. Fatih. *İbn Sînâ'nın Sebeplik Teorisi*. Ankara: Elis Yayınları, 2021.
- Kosman, Aryeh L. "Aristotle's Definition of Motion". *Phronesis* 14/1 (1969), 40-62.
- Lammer, Andreas. "Defining Nature: From Aristotle to Philoponus to Avicenna". *Aristotle and the Arabic Tradition*. ed. Josh Hayes - Ahmed Alwishah. 121-142. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Lammer, Andreas. *The Elements of Avicenna's Physics: Greek Sources and Arabic Innovations*. Berlin: Walter De Gruyter, 2018.
- Macit, Muhittin. *İbn Sînâ'da Doğa Felsefesi ve Meşşâî Gelenekteki Yeri*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- McGinnis, Jon. "A Medieval Arabic Analysis of Motion at an Instant: The Avicennan Sources to the Forma Fluens/Fluxus Formae Debate". *British Society for the History of Science* 39/2 (2006), 189-205.
- Melikşāhî, Hasan. *el-İşārāt ve't-Tenbîhāt*. çev. Tahir Uluç. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Oruk Akman, Zehra. *Klasik Mantıkta Yargının Onto-Epistemolojisi Konusunun Varlığı Bakımından Önergeler*. Ankara: Elis Yayınları, 2024.
- Öğüt, Bilal. *Aristoteles'te Kuvve-Fiil İlişkisi*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özcan, Muttalip. *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2011.
- Özkan, Yakup. *İbn Sînâ Felsefesinde Varlık ve Öz*. Ankara: Bilgesina Yayınevi, 2021.
- Özpilavcı, Ferruh. *Ebu'l-Berekât el-Bağdadî'de Tabiat Felsefesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2008.
- Peker, Hidayet. *İbn Sînâ'nın Epistemolojisi*. Bursa: Arasta Yayınları, 2000.
- Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.
- Sevindik, Abdürrezzak. *Aristoteles ve İbn Rüşd'de Kuvve ve Fiil Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Sevindik, Abdürrezzak. *İbn Sînâ'da Kuvve- Fiil Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Sorabji, Richard. *The Philosophy of the Commentators: Physics*. London: Bristol Classical Press, 2012.
- Şahiner, Muharrem. *İbn Sînâ'da Yetkinlik*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014.
- Tiryaki, Kübra. *İbn Sînâ'nın Doğa Felsefesinde İsti'dâd: Türleşme ve Bireyleşim Bağlamında Bir İnceleme*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2023.
- Turhan, Kasım. "Kuvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 26/504-506. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Türker, Ömer. *İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Uysal, Enver. *Hudud Risaleleri Bağlamında Kindî ve İbn Sînâ Felsefesinin Temel Kavramları*. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- Üçer, İbrahim Halil. “Aristotelesçi Dunamis’in Dönüşümü: İbn Sînâcî Doğal İsti’dâd ve Teheyhu’ Anlayışı Üzerine”. *Nazariyat İslam felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/3 (Ekim 2015), 35-74.
- Vural, Mehmet. *İslâm Felsefesi Sözlüğü*. Ankara: Elis Yayınları, 2011.
- Wisnovsky, Robert. *İbn Sînâ Metafiziği*. çev. İbrahim Halil Üçer. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- Yalçıntaş, İsmail. *İbn Sînâ’nın Tanrı Anlayışı*. Ankara: Elis Yayınları, 2023.
- Yıldız, İbrahim. *Delilci Kötülük Problemi*. Ankara: Elis Yayınları, 2023.
- Yiğit, Fevzi. “İbn Sînâ’da Kuve-Fiil Teorisi”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2024), 43-66. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1527477>